

ATATÜRK DÖNEMİNDE DEMOKRASİ

Prof. Dr. Sina AKŞİN

Önce neden bu konuyu ele aldığımı açıklamak istiyorum. Günümüzde Atatürk'ü seven, ona hayranlık ve bağlılık duyan pek çok insan, aynı zamanda o dönemde "demokrasi" olmamasından ötürü bir rahatsızlık duymaktadırlar. Bu gibilere sorunu açtığınızda, savunma olarak genellikle söyledikleri, onun bir devrim dönemi olduğu, devrimlerin ancak yetkeci yönetimlerle yapılacağı, dolayısıyla demokratik bir yönetim beklememek gerektiğidir. Bu da bir görüştür. Fakat benim edindiğim izlenim, sorunun, bu tür açıklamalara rağmen, Atatürkçülerde genellikle bir sıkıntı kaynağı olduğudur. Bu incelemenin amacı, dönemi demokrasi bakımından inceleyerek, böylesine bir duygunun yerinde olup olmadığını anlamaya çalışmaktır.

İncelemeye başlamadan önce demokrasi kavramından ne anladığımı belirtmeliyim. Demokrasi, kimilerinin sandığı gibi, yalnızca birden çok siyasal partinin bulunduğu ve dürüst seçimlerin yapıldığı bir düzen midir ? Hemen belirteyim ki ben böylesine bir tanıma yetersiz buluyorum. Evet, demokrasinin tam, 'dört başı mamur' olması için sözü geçen koşulların varlığı şarttır. Şarttır ama, yeterli değildir. Zira bu mekanizmalar tam demokrasi sayamayacağımız toplumlarda da varolabilir. Bir konuşmasında Coşkun Kırca'nın gösterdiği örnekleri vermek gerekirse, eski Atina'da partilere benzeyen gruplar ve özgür seçimler vardı, ama bu, bugünkü görüşümüze göre çok eksik bir demokrasiydi. Günümüz İran'ında da aynı durumu gözlüyoruz (orada seçimlerin dürüst yapıldığını varsayıyorum). O da eksik bir demokrasidir. Neden ? Zira eski Atina'da kölelik vardı, kadınların ve çok sayıda olan yabancıların siyasal hakları yoktu. Bugün İran'da da kadınların hakları yoktur, ve daha da önemlisi, düşünce açıklamak ve düzene aykırı düşünceleri örgütlemek özgürlüğü yoktur. Sokrates'e yapılan muamele düşünülürse, eski Atina'nın düşünce özgürlüğü alanında da kusurlu olduğu söylenebilir. Demek ki tam demokrasi olması için Fransız İhtilalinin getirmiş olduğu eşitlik ve özgürlük esaslarını da arıyoruz.

Bir noktayı daha açıklamalıyım. Ülkeleri, toplumları demokrasi bakımından karşılaştırırken anlamlı sonuçlara varabilmek için bir uçta tam demokratik toplum ile öbür uçta hiç demokratik olmayan toplum kategorileri arasında bazı ara kategoriler, dereceler de kabul etmemiz gerekir. Tıpkı suyun kaynadığı 100° C ile donduğu 0° C arasında (ve ötellerinde) bir çok derecelere ihtiyacımız olduğu gibi... Somut bir örnek

vermek gerekirse: hiç demokratik sayılmayacak iki toplum düşünelim. Örneğin İran ve Suudi Arabistan, ya da Mussolini İtalyası ile Hitler Almanyası. Diyelim ki bunlardan birinde oturmak zorundasınız ve demokrasiyi yeğleyen bir kişisiniz. Seçiminizi yapmak için yakından incelediğiniz zaman göreceksiniz ki, biri büyük ihtimalle diğerinden biraz olsun daha demokratiktir. Başka bir deyişle, inceleme yaparken, az ya da çok sıcak gibi, az ya da çok demokratik kavramlarını da kabul etmemiz gerekiyor.

x x x

Bu girişten sonra Atatürk Türkiye'sinin bazı alanlarına bir göz atarak, ne derecede demokratik olduğunu anlamaya çalışalım.

Basın ve yayın hayatına bakalım önce. Kurtuluştan hemen sonra basının az çok özgür olduğu söylenebilir. Şeyh Sait ayaklanması üzerine 1925'de çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunuyla durum değişmiş, bir çok gazete ve dergiler kapatılmış, gazeteciler İstiklal Mahkemesinde yargılanmışlardır. Serbest Fırka denemesinin ardından muhalif basın yine baskılara uğramıştır. 1931'de çıkan Matbuat Kanunu hilafet ve saltanatçılığı, anarşizm ve komünizmi yasaklıyor ve idareye geçici gazete kapatma cezası verme yetkisini tanıyordu. 1933'de İçişleri Bakanlığına bağlı bir Matbuat Umum Müdürlüğü kuruldu. 1938'de gazete çıkarmak artık bildirimle değil, ruhsatla mümkün hale getirildi. Bu baskı ve kısıtlamalara rağmen basın hayatının hayli canlı olduğu söylenebilir. Gazetelerin yanında bir çok dergiler çıkmıştır: Sertellerin Resimli Ay'ı (1924), Kadro ve Kooperatif (1932), Ülkü, Fikir Hareketleri, Varlık, Yeni Adam, Yedigün (1933), Yücel, Ayda Bir (1935).

Nazım Hikmet'in durumu ilginçtir. İki mahkûmiyeti olmakla birlikte, 1938'e değin uzun süre hapis yatmamıştır. 1938'de 28 yıl 4 ay hapse mahkûm olması olayında Atatürk'ün ağır hasta oluşunun ve Fevzi Çakmak'ın ağırlığını koymasının etkili olduğu söylenir. 1936'ya değin şiir kitapları yayımlanmaya devam etmiştir. II. Dünya Savaşını hapiste geçiren şairin kitapları Savaşın sonunda yasaklandı. Bu yasaktan sonra, Türkiye'de ilk kez bir şiirinin yayımlanması, ölümünden iki yıl sonra, 1965'dedir. Türk edebiyatının en büyük şairlerinden biri olmasına rağmen komünist olduğu ve Rusya'ya kaçtığı için şiirleri hâlâ okul kitaplarına girmiş değildir. Oysa Sèvres antlaşmasına imza koymuş olan Rıza Tevfik'in şiirlerinin okul kitaplarında nicedir yeri vardır. N. Hikmet örneği Atatürk'ten bu yana az çok yetkeci bir düzende yaşadığımızı, fakat Atatürk döneminde sola açık bir yetkencilğin, sonraki dönemlerde de sola kapalı bir yetkencilğin söz konusu olduğu anlaşılır.

Siyasal düzene baktığımızda, genel olarak yetkeci tek-parti yönetimi niteliğinin ağır bastığını kabul etmek gerekir. Çok-partili düzen ancak çok kısa süreler yürürlükte olmuştur. 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ertesi yıl kapatılmıştır. 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası ancak 3 ay açık kalabilmiştir. Böyle olmakla birlikte yetkencilğin görüldüğü denli koyu olmadığına işaret eden iki olay vardır. Biri, 1924 Anayasasıdır. M. Kemal daha serbest davranabilmek için doğrudan halk tarafından seçilmeyi, başkanlık dizgesini yeğleyebilirdi. Bunu yapmamıştır ve Anayasa Komisyonu sözcüsü Celal Nuri, ABD türü kuvvetler ayrılığının Amerikan kıtasına ait bir usul sayılarak, bilinçli olarak hesap dışı tutulduğunu açıklamıştır. Yine Anayasayla ilgili olarak, TBMM önüne gelen tasarıda cumhurbaşkanlığı süresinin 7 yıl olması,

cumhurbaşkanının TBMM'yi feshedebilmesi, başkomutanlık yetkilerine sahip olması öngörüldüğü halde, TBMM Genel Kurulu bunları reddetmiştir.¹

İkinci olay 1930'larda cereyan etmiştir. 1931'de Recep Peker CHP'nin Genel Sekreteri olmuştu. Ertesi yıl Peker İtalya'ya bir ziyarette bulundu. Oradayken ağırlandı, incelemelerde bulundu. Anlaşılan faşizm onu hayli etkilemiş olacak ki Halk Partisi için faşizmden esinlenen bir program ve tüzük taslağı hazırladı. Söylenişine göre, taslak bazı kademelerden geçerek M. Kemal'e ulaştı. M. Kemal, İsmet Paşanın bu "saçmaları" okumadan imza ettiğini söyleyerek, onaylamayı reddetti.² 1936'da Peker görevinden affedildi ve ondan sonra da Dahiliye Vekilinin kendiliğinden CHF Genel Sekreteri, Valilerin de kendiliklerinden CHF il başkanları olmaları kararlaştırıldı. Gerçi bu, kimilerine yetkencilik bütüncülüğe (totaliterliğe) varan bir derecesi olarak görünebilirse de, aslında tam tersine, devletin partiyi yutması olarak yorumlanmalıdır.³ Yani bütüncül düzenlerdekinin tersine, devlet partileşmiyor, parti devletleşiyor, başka bir deyişle parti böylece etkisini yitiriyordu. Bütüncül düzenlerde parti hem halkın, hem devletin içinde örgütlenmiş ve egemen durumdadır. Oysa Atatürk döneminde CHP'nin örgütlenmesi, bazı yörelerde düpedüz yok olmak derecesine zayıftı.

Siyasal düzeni gördükten sonra üniversiteye bakalım. 1933 yılında İstanbul Darülfünunu kaldırıldı, yerine İstanbul Üniversitesi kuruldu. Bu hareketle Darülfünunda çalışan 151 öğretim mensubundan 59'u İstanbul Üniversitesinde çalışmaya devam edebildiler, diğerleri kadro dışı bırakılmıştı. Hemen belirtiyim ki, ben üniversitelerde bu tür toplu tasfiyelere ilke olarak tamamen karşıyım. Bir bilim adamı ancak aynı kurumda çalışan meslekdaşları tarafından bilimsel yetersizliği ya da yolsuzluğu yüzünden ve ciddi bir inceleme sonucunda işinden çıkarılabilmelidir. Alman bilim adamları Türkiye'ye gelmeselerdi, söz konusu tasfiye üniversiteye çok ağır bir darbe olacaktı. Zaten sanırım Alman bilim adamlarının gelecekleri bilindiği için bu tasfiye yapılabilmektedir.

Şimdiye değin ele aldığım alanlarda, görüldüğü gibi, Atatürk döneminin sicili genellikle pek olumlu değildir. Şimdi bu sicilin çok daha olumlu olduğu iki alana geliyoruz. Birincisi, kadın hakları alanındadır. Bu alanda kadın-erkek eşitliği yönünde önemli ve devrimci ilerlemeler sağlandı. Bunu mümkün kılan laiklikti. II. Meşrutiyet de kadının özgürleşmesi için önemli adımlar atmıştı, ama laiklik kabul edilmediği için ileri adımları çok kez geri adımlar izleyebiliyordu. Asıl ilerlemeler laiklik ortamında, Cumhuriyetle birlikte olanaklı hale gelmiştir. Zira laiklik Şeriatın toplum üzerindeki ve özellikle kadınlar üzerindeki ortaçağcıl baskısını kaldırmıştır. Şeriat erkeğe göre kadını yarı-insan saymaktaydı. Bunu somut hükümlerinde görebiliyoruz: bir erkeğin tanıklığı iki kadının tanıklığı değerindedir; mirasta erkek tam, kadın yarım hisse alır; evlilikte

¹ Mahmut Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri (1924-1930) (Ank. Goloğlu Yayınları, 1972), s. 25 v.d. Bugün siyasal sistemimiz, cumhurbaşkanlığı görev süresinin milletvekili dönemleriyle aynı olmamasının sıkıntılarını yaşamaktadır. 1919 Weimar Anayasasına göre cumhurbaşkanı halkça doğrudan seçiliyor, ayrıca 1924 Türk anayasa tasarısında öngörülen fakat TBMM'nin kabul etmediği üç nitelik ya da yetkiye sahiptir.

² Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931) (Ank., Yurt Y., 1981), s. 321-2 (Soyak I, s. 57-9'dan).

³ Nitekim Giritlioğlu bunu "Parti istiklalinin tamamıyla erimesi" olarak değerlendirmektedir. Fahir Giritlioğlu, Türk Siyasal Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii, I (Ank., Ayyıldız Matbaası, 1965), s. 113.

erkek 4 kadınla evlenebilir, "boş ol" sözünü etmekle boşanır, kadının bu hakları yoktur; koca, bazı koşullarda karısını dövebilir. 1926 tarihli Türk Medenî Kanunu, medenî haklarda kadını erkekle hemen hemen tam eşit hale getirmiştir. 1934'te Avrupa'daki pek çok ülkeden önce Türk kadınına seçme ve seçilme hakkı verilmekle, siyasal haklarda kadın-erkek eşitliği sağlanmıştır.

Demokratik bir toplumun yapılanması için bunun ne denli önemli olduğu ortadadır. Kadınlar toplumun yarısıdır. Kadınların 'katılmadığı' bir toplumun yarısı demokrasi dışıdır. Kadını baskı altında tutan bir toplumun istediği kadar çok-partili, özgür-seçimli olsun, tam demokrasi olmaktan çok uzak kalacağı bence çok açıktır. Kadını ezen bir erkek toplumunun içinde de (yani erkekler-arası) demokrasi olabileceği çok şüphelidir, zira kadınlara tahakküm edenlerin, başka bir deyişle tahakkümü meşrulaşuranların, kendi içlerinde de tahakküm yolları arayacakları doğaldır sanıyorum.

Atatürk döneminin demokratik sicilinin olumlu olduğu ikinci bir alan, çocukların dayak korkusundan kurtarılmasıdır, daha doğrusu kurtarılması yolunda önemli adımların atılmasıdır. İhtiyatlı bir anlatıma başvuruyorum, çünkü kurumsal ve yasal olanakların sağlanması ile uygulamada bunların gerçekleştirilmesi, kullanılabilmesi, çok kez uzun mücadeleleri, ve az çok uzun sürelerin geçmesine bağlıdır (kadın haklarında da bu böyledir). Yine bu alandaki gelişmelerde de Şeriat devre dışı bırakılması, yani laikliğin, yaşamsal bir payı olmuştur, zira Şeriat bakımından dayak, doğal ve önemli bir ceza ve disiplin aracıdır. Uzun zamanlar falaka hapisanelerin, karakolların ve okulların adeta demirbaş aleti olmuştur, okullarda neredeyse bir eğitim aracıydı denebilir. Dayakla ilgili atasözlerimiz de dayağın ne denli meşru ve olağan görüldüğünün başka bir kanıtıdır. Cumhuriyetle birlikte mahalle mekteplerine son verilmesi, hocalar yerine öğretmenlerin gelmesi dayağın okullardan kalkması yolunda pek büyük bir adımdır.⁴

Dayağın kalkmasının eğitim-bilim bakımından olduğu kadar, demokratik bir toplum inşa etmek bakımından da önemi üzerinde durmak istemiyorum. Yalnız, pek çok aile içinde dayağın sürmesi dolayısıyla, okullardaki dayak yaşağının olumlu etkilerinin yeterince hissedilmediğine, hattâ zaman zaman okullarda dahi dayağın hortlatıldığına burada işaret edilmelidir.

Sonuç bir özet olacaktır. Basında, siyasette, üniversitede Atatürk döneminin sicili, bugünkü ölçülerimize göre, parlak olmaktan uzaktır. Ama kapkara da değildir. Her şeye rağmen, dinsel sağa kapalı olmakla birlikte, canlı bir basın hayatı, bir tartışma ortamı vardı. Siyasette, tek parti düzeni olmakla birlikte, iki çok-partili dizge denemesi, bir ölçüde kâğıt üzerinde kalmış olsa da liberal bir anayasa, bütüncüllüğe genellikle pek olumlu bakmayan bir siyasal tavır vardır. Öte yandan, kadın ve çocuk hakları bakımından parlak diyebileceğimiz temel adımlar atılmış, bugünkü demokrasimizin alt-yapısı oluşturulmuştur.

x x x

Atatürk dönemini demokrasi ölçütüne göre değerlendirirken doğal olarak bugünkü siyasal düzenimizle karşılaştırıyor ve eksik buluyoruz. Fakat bu karşılaştırma Atatürk'ün çağdaşı olan başka ülkelerle de yapılmalıdır. O günlerin Avrupasına göz attığımızda genel, ortalama demokrasi düzeyinin hayli düşük olduğu göze çarpıyor. En bilinen örneklerden başlarsak, SSCB'de 1917'den başlayarak proletarya diktatörlüğünü görüyoruz.

⁴Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi* (Ankara, AÜEBF Y., 1989).

Lenin'in ölümünden (1924) sonra SSCB'deki düzen, Stalin'in yönetiminde gitgide daha baskıcı, bütüncül bir niteliğe bürünecektir. İtalya'da 1922'de Mussolini'nin faşist düzeni kurulacaktır. Almanya'da 1933'te Hitler, 1936'da İspanya'da Franco diktatörlüğü başlamaktadır. Doğu Avrupa'da durum aşağı yukarı aynıdır. Polonya'da 1926'da askerî bir darbeyle iktidara gelen Mareşal Pilsudski diktatör olmuştur. Macaristan bu dönemde hep İtalya ve sonra da Nazi Almanya'sına yakın olmuş, ülkeyi gittikçe diktatörleşen Amiral Horthy yönetmiştir. Romanya'da Kral II. Karol aynı biçimde diktatörleşti. Yugoslavya'da Kral Aleksandr'ın diktatörlüğünü görüyoruz. Arnavutluk'ta cumhurbaşkanı olan Ahmet Zogu 1928'de krallığını ilân etti ve bu yüzden Türkiye ile ilişkileri bir süre bozuldu. Bulgaristan'da 1923, 1934, 1935'de askerî darbeler oldu. 1936'dan başlayarak Çar Boris diktatör durumuna geldi. Yunanistan'da yıllarca krallık mı, cumhuriyet mi olsun mücadelesinden sonra II. Yorgi yeniden kral oldu. 1936'da yaptığı darbe sonucunda General Metaksas diktatör oldu. Avusturya 1933'de diktatörlük oldu, sonra da Almanya'ya ilhak edildi. Portekiz'de 1928'den itibaren Salazar diktatör oldu. Genel olarak Lituanya, Latvia ve Estonya, özellikle 30'lu yıllarda gittikçe diktatörlüğe kaymışlardır.

Bu dönemde Avrupa'da az çok demokratik sayılabilecek ülkeler İngiltere, Fransa, Belçika, İsviçre, İskandinavya, Finlandiya, Çekoslovakya'dır. Bunlardan Fransa'nın durumu ilginçtir. Almanya'ya savaş ilan ettikten az sonra, Fransız Meclisi 26 Eylül 1939'da Komünist Partisini dağıtma ve yayınlarını yasaklama kararı aldı. Ocak 1940'da daha ileri gidilerek Komünist milletvekillerinin Meclis üyelikleri iptal edildi. Gerekece Sovyet-Alman Paktıydı ama Komünistler savaş ödenekleri konusunda öbür partilerle birlikte oy vermiş bulunuyorlardı. Bütün bunlar olurken Almancı çevrelere karşı hiç bir 'önlem' alınmadı. Görülüyor ki Fransa'da bir oydaşma kırılması oluyor ve ülke sanki savaş halinde olduğu düşmanına yanaşıyordu. Yenilgi gelince, Fransa düzenini değiştirdi, ve bu demokrasi 'beşiği' açık seçik bir faşizme yöneldi. Bu faşizmin yenilgi ve Alman işgaliyle ne ölçüde doğrudan ilintili olduğu tartışılabilir, zira Vichy hükümeti işgal altında olmayan bir bölgede bulunuyordu. Artık Fransa bir cumhuriyet değildi, Mareşal Petain de cumhurbaşkanı olmak yerine yalnızca devlet başkanıydı. 1789'da kabul edilmiş olan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi yürürlükten kaldırıldı. Devletin temel ilkeleri de değişti: "özgürlük, eşitlik, kardeşlik" yerine "çalışma, aile, vatan" geldi.⁵

Görülüyor ki diktatörlük, bu dönem Avrupasında olağan bir durumdu. Atatürk'ün tek-parti yönetimi de diktatörlük değil miydi? Şüphesiz buna diktatörlük denebilir. Ama Atatürk düzeninin öbür diktatörlüklerin çoğundan, belki hepsinden, daha ehven bir niteliği vardı. Bir kez bütüncül değildi. İkincisi, öbür diktatörlüklerin bir çoğunda ırkçılık, azgın bir Yahudi düşmanlığı, azgın bir sol düşmanlığı (SSCB'de sağ düşmanlığı) vardı. Türkiye'de ise düzenin kesin olarak düşman olduğu tek şey ortaçağcıl gericilik ve yobazlıktı, ki bunları da demokratik hareket ve tavırlar olarak nitelemek zordur.

X X X

Öyle anlaşılıyor ki, Avrupa, iki Dünya Savaşı arasında bugünkü denli kapsamlı bir demokrasiye geçmek konusunda ne hazır, ne de istekliydi. I. Dünya Savaşı sonunda Rusya, Almanya, Avusturya, Macaristan, Türkiye, Yunanistan, Polonya, Portekiz gibi ülkelerde cumhuriyetlerin kurulması bir demokratikleşme adımı olmakla birlikte, sonuç çok kez diktatörlük oluyordu. Ünlü bir toplumbilimci, Max Weber (1864-1920), daha dönemin başında diktatörlüklerin, bu arada bütüncül diktatörlüklerin, kuramını yapıyordu.

⁵Robert Aron, *Histoire de Vichy*, I (Paris, Fayard, 1966), s. 306

Karizmatik önder kavramı yetkeci bir cumhuriyet türünü bize işaret ediyor. Versailles Barış Antlaşması yapılırken (1919) Alman murahhas heyetinde bulunan Weber'le General Ludendorff arasında geçen şu görüşme bunu çok iyi anlatıyor :

"Weber: Bugünkü hayvanca durumumuzun demokrasi olduğunu düşündüğümü mü sanıyorsunuz ?

Ludendorff: Böyle diyorsanız, belki anlaşıyor.

W. : Fakat önceki hayvanca durumumuz da saltanat değildi.

L. : O halde demokrasiden ne anlıyorsunuz ?

W. : Demokraside halk güvendiği bir önder seçer. Seçilen önder 'Şimdi sesinizi kesin ve bana itaat edin.' der. Artık halk ve parti onun işine karışamazlar.

L. : Böyle bir demokrasiye ben varım.

W. : Sonra halk oturup onu yargılar. Önder hatalar yaptıysa, doğru darağacına!"⁶

Görülüyor ki, Weber ve çağdaşları, saltanatı artık kabul etmemekte, ama çoğulcu bir demokrasiye de hazır değillerdir. Geriye karizmatik önder, daha açıkçası, çok kez diktatör durumundaki önder almaşığı kalıyordu. Bu hükümetler cumhuriyeti ama önderleri çok kez krallara, padişahlara benziyorlardı. Zaten 20'lerin başlarındaki cumhuriyetçilik akımı sonradan tavsamış, yer yer saltanata dönüşler olmuştur. Weber'in dehası, daha dönemin başında, henüz Mussolini bile ortaya çıkmadan, karizmatik önder tipini, yani Duçe'leri, Führer'leri, Lenin-Stalin'leri kavramlaştıırıp tanımlamış bulunuyordu. Atatürk ve De Gaulle bu tipin yumuşak, ılımlı, çoğulculuğa açık örnekleridir. (De Gaulle daha sonraki bir dönemde iktidara gelmiş olmak itibariyle, çağdışı kalamayacağı ve zaten ilke olarak da Vichy düzeniyle kavgalı olduğu için zorunlu olarak Atatürk'ten daha demokratik olmuştur).

Yazının başında ortaya koymaya çalıştığım gibi, her ülkenin bir demokrasi derecesi varsa, bu sırada Avrupa'nın ortalama demokrasi derecesi hayli düşüktü. Ayrıca, bana öyle geliyor ki, Atatürk Türkiye'sinin demokrasi derecesi bu ortalamanın üstündeydi. Bunu tartışma konusu yapmak isteyenler olabilir. Ben de bu konuda fazla ısrar etmek istemem. Ama bence şu kesindir: Atatürk döneminin demokrasi derecesi demokratik olmayan Avrupa ülkelerinin demokrasi ortalamasının mutlaka üstündeydi. Demokrasi derecesi diyorum ama ne yazık ki demokrasi ölçen bir aletimiz yok ki ölçüm yapabilelim. Bununla birlikte savımı tanımlayacak bazı kanıtlar ileri sürebileceğimi sanıyorum.

Avrupa'da diktatörlük kâbusu karabulut gibi ortalığı kaplamıştı ama yine de İngiltere ve 1940'a değin Fransa gibi ağırlıklı ülkeler demokrasi düzeninde yaşıyorlardı. Daha önemlisi, Atlas Okyanusunun öbür yakasında ABD gibi dev bir güç demokrasi kalesi durumundaydı. Ve diktatörlüklerin kendilerine hayran yaygaracılıklarına rağmen, dünya kamuoyunda demokrasi daha itibarlı bir düzendi. Türkiye'nin de ondan önce uzun zaman, ondan sonra da bugüne dek sahip olmadığı bir itibarı vardı o dönemde. Bence bu itibar, büyük ölçüde Türkiye'nin demokrasi derecesinin görece yüksekliğinden kaynaklanıyordu. Şimdi bunun göstergelerini görelim.

1. Atatürk resmî ya da özel hiç bir dış geziye çıkmadığı halde Avrupa'nın bir çok devlet adamı Türkiye'ye gelmiştir. Romen, Yugoslav Kralları, Venizelos, Macar

⁶H.H. Gerth, C. Wright Mills, *From Max Weber: Essays in Sociology* (N.Y., Galaxy, 1958), s. 42 (Marianne Weber, *Max Weber: ein Lebensbild*'den).

Başbakanı, eski Fransız Başbakanı Herriot, İsveç Veliahdı, Dr. Schacht, Litvinof, Vorosişilof, ve en önemlisi, İngiliz Kralı VIII. Edward (1936'da) Türkiye'yi ziyaret etmişlerdir.

2. 1920'ye gelindiğinde, eski dünyada Avrupalı olmayan ve bağımsız kalabilmiş 4 ülke bulunuyordu : Çin, Habeşistan, İran, Türkiye. Çin 1931'de Japon, Habeşistan 1935'te İtalyan, İran 1941'de Sovyet-İngiliz istilasına uğradılar. Türkiye kendini bu yazgıdan kurtarabildi. 1934'te Mussolini'nin emperyalist bir demeci Türkiye'de tedirginliğe yol açmıştı. Bunun üzerine hem İtalyan Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı, hem de bizzat Mussolini, Türk Büyükelçisine, Türkiye'nin söz konusu demecin kapsamı dışında olduğunu, zira bu ülkenin bir Avrupa ülkesi olduğunu belirtmişlerdi.⁷ Türkiye'nin bu Avrupalı sayılmasında, ve bu sayede Çin, İran, Habeşistan'ın yolunda gitmemiş olmasında görece yüksek demokrasi derecesinin de bir payı olmalıdır diye düşünüyorum.

3. 1933'ten itibaren 142 Alman ve Avusturyalı bilim adamı (78'i profesör ya da doçent) Türkiye'ye gelmiş ve çoğu 1945'e kadar Türkiye'de kalmışlardır. Bunlar Hitler Almanya'sının üniversitelerinden düzcene muhalif diye kovduğu demokrat, solcu, Yahudi bilim adamlarıydı. İşlerinden atılmış, ülkelerinde barınma olanağı bulamayan bu insanlar, ne kadar süreceği belirsiz uzunca bir zaman hizmet vermek için gelmişler ve genellikle kendileri için pek ilginç sayılamayacak bir dil olan Türkçeyi kısa sürede öğrenip bu dilde ders vermeyi kabul etmişlerdir. Burada geçici bir iş almak değil, adeta bir yerleşme söz konusudur. O derecede horlanmış olan bu kişiler bu derecede önemli bir karar almışlarsa, bunu kolayca almadıkları tahmin edilebilir. Herhalde onlar için Türkiye en azından 'yaşanabilir' bir ülke olmalıydı. Geçirdikleri kötü deneyin tekrarlanabileceği bir yere herhalde gelmek istemezlerdi. Ortanın üstünde değeri olan bu bilim adamlarının çaresizlikten Türkiye'ye geldikleri de söylenemez. Bir çoğu dünya çapında uzmanlardı, bir çoğu da 1945'ten sonra ABD'de kendilerine parlak işler bulmuşlardır. Herhalde onlar, Türkiye'nin demokrasi derecesini Avrupa diktatörlüklerinin ortalamasının, muhtemelen Avrupa ortalamasının da çok üstünde görmekteydiler.

4. Dördüncü bir gösterge Montreux (Montrö) Antlaşmasıdır. Lausanne (Lozan) Antlaşmasıyla Boğazlar askersizleştirilmişti. Başka bir deyişle Türkiye buraları savunmak olanağından yoksun bırakılmıştı. Türkiye Lausanne'ın bu hükümlerinin değiştirilmesini istediği zaman o sıra Avrupa'da büyük bir kutuplaşma ve savaşa doğru koşar adım bir gidiş olduğu halde, önemli bir itiraz olmamış ve Montreux'de 1936'da toplanan konferans Türkiye'nin isteklerine uymuştu. Bu da Türkiye'nin itibarını gösterir ki, dediğim gibi, Türkiye bunu önemli ölçüde demokrasisinin görece yüksek derecesine borçluydu.

Sonuç : Atatürk Türkiye'sinin durumunu gördük. Bugün demokrasimiz Atatürk döneminin attığı, İnönü döneminin pekiştirdiği sağlam temeller sayesinde demokrasi bakımından Atatürk döneminden çok daha ilerdedir. Çok-partili bir siyasal hayatımız, dürüst seçimlerimiz var. Ayrıca 1961 Anayasasının getirdiği bir çok demokratik kurum ve yöntemler var. Ama ne var ki, 1945'ten beri Avrupa'nın genel demokrasi ortalamasının gerisindeyiz. İlk kez Ekim 1991 seçimleri sonucunda kurulan karma

⁷Aptülahat Akşin, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi (Ank., TTK, 1991), s. 222-3.

hükümettedir ki ülkemizde Avrupa ölçütlerine uygun bir demokrasi kurma konusunda kesin bir umut belirmiştir. Demek ki Atatürk dönemine göre bugün daha demokratız, ama Atatürk dönemi Avrupa ortalamasından daha ileriyken, 1945'ten beri o ortalamanın gerisindeyiz. Mutlak olarak ilerledik ama Avrupa'ya göre geriledik. Bugün MÇP önderi Türkeş dahi ülkemizde işkence uygulamasından şikâyetçidir. Onun için kendimizi 'tanıtmıyoruz', onun için dış dünyada görüntümüz bozuktur.⁸

Son olarak diyebilirim ki, günümüz Atatürkçülerinin Atatürk döneminin demokrasi derecesi konusunda utanıp sıkılacakları bir şey olduğu söylenemez. Her dönem, döneminin ulusal ve uluslararası koşullarına göre değerlendirilmelidir.

---

⁸"Türkiye bir Avrupa ülkesi olmak zorundadır. Kendimize herhangi bir Asya veya Afrika ülkesi gibi davranabilme 'lüksünü' tanıyamayız. Her alanda evrensel, yani Batı ölçütlerini benimsemek zorundayız. Yoksa 'Avrupa'nın hasta adamı' muamelesi yeniden başlayabilir..." S. Akşin, "Türkiye'nin Görüntüsü Bozuk mu? ", Cumhuriyet, 4/5/1991.